

Lin och gamla brytestugor i Röstångabygden

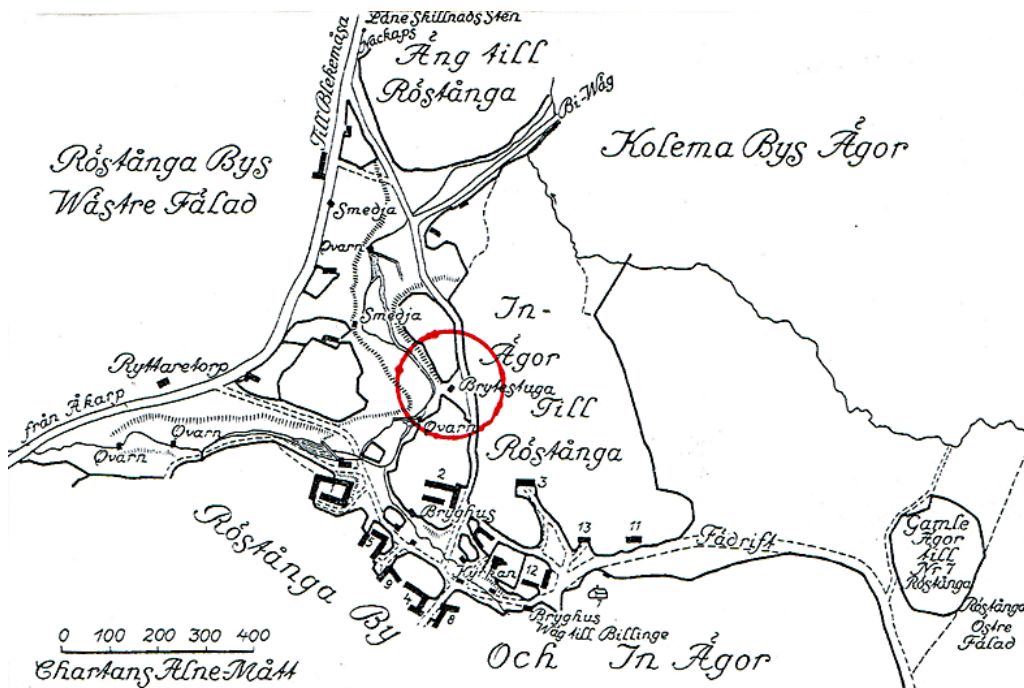
Röstånga by vid 1800-talets början

En lantmäterikarta från år 1808 ger en intressant bild av Röstångas gamla bysamhälle före enskiftets tid. Ute på vängen mot väster kom-

svensktiden. Ca 500 m öster om landsvägen gör den gamla häradsvägen från Billingehållet sin entré i området, tar emot en byaväg uppe från Kolema och ansluter sen ovan Gäs-

tis till Landsvägen. Därefter bär det vidare norrut längs foten av Söderåsen på det stråk, som dag är väg 13. Kartan ger en antydning om självhushållningen i ett gammalt bysamhälle före den industriella revolutionens tid. Ett visst varuutbyte över längre avstånd har dock alltid förekommit.

Brytestugan låg på en liten allmänning invid Billingevägen, ungefär mitt emellan Rolf Linnés och Sören Hansens nuvarande villatomter. Den återkommer inte på enskifteskartan 1832. För att belysa gamla tidens odling och linberedning skall jag därför nu söka vidare genom några utblickar över vår bygd i litet vidare mening.

mer Lilla Bäljaneå, såsom ännu idag, ringlande från Tibbarödshållet. Framme vid byn får den först ett tillflöde uppe från Blinkarp, gör sen en sväng mot öster i ravinen bakom Nedangården och tar emot även Kyrkbäckens vatten. Sen vänder den åter mot norr i den fåra, som senare skulle komma att däckas upp till Kvarndammen. Kring Kyrkbäcken finns här sen medeltiden ett tiotal hemman. På ryggen åt söder ligger nr 1 (Nedangården), 5, 9, 4 och 8. Själva bygatan har några gatuhus och ett brygghus. Ovan brinken mot norr ligger nr 2 och 10, och efter kyrkan även nr 12, 3, 11 och 7. Vid ström- dragen borta i ån och dess biflöden finner vi därtill fem kvarnar, och norr om byn ligger två smedjor och en brytestuga. Ute på andra sidan landsvägen nr 1 (idag väg 108) börjar Västra fåloden. Här ligger våra indelta soldaters Ryttaretorp och lite längre fram längs vägen finner vi även Röstångas Gästis. Hit ut har det gamla skjutshållet på nr 2 flyttat redan i början av

Röstånga by före enskiftets tid, här efter målning av Erik Lilius. Perspektivet är från öster. Längs bygatan ringlar Kyrkbäcken och här står hantverkarnas gatuhus, på höjdryggen till vänster ses södra raden av byns hemman,

med nr 8 närmast och Nedangården i bakgrunden. Ovan brinken till höger skymtar den vita sockenkyrkan, med anor från 1100-talet.

Brytestugan i Klåveröd

Under en livlig period på 1990-talet hade vi nöjet att med jämna mellanrum kunna ta del av journalisten Elisabeth von Hofstens lysande reportage från Röstångabygdens kulturella begivenheter. Apropå linberedningen i våra trakter skrev hon artikeln Brydestuan invigd (SkD den 17 maj 1993). Den handlade om renoveringen och återinvigningen av den gamla brytestugan i Klåveröds idylliska by uppe på Söderåsen. Gråstensvalvet i den inre delen av anläggningen, i Skåne kallad bastuan, hade visserligen genom åren pressat ut norra sidoväggen och därmed sjunkit betänkligt. Ingeborg Pahlsson, som med sin make Gösta i många år brukat en gård på platsen, hade dock lyckats engagera

bylaget till att återställa stenmurarna i den främre delen av anläggningen, kallad brydestuan. Med händighet och energi hade man även återskapat det traditionsenliga torvtaket och framsidan med bålavägg och brädgavel. Dagen till ära satt nu två raska gräbbor ute från Värmö på platsen och repade lin. Genom att så befria stjälktopparna från deras runda fröhus, demonstrerade de ett moment i den gamla tidens beredning. Med Karin Persson från Skånelin som instruktör hade de redan hunnit bli riktigt flyhänta i hantverket.

Fortsättningen på det stolta projektet blev bekymmersam för hembygdsföreningen. Genom tung fordonstrafik på vägen därintill hotade stenvalvet att störta in, och en ortsbo satte med all rätt upp en varningsskylt. En mera långsiktig säkring av det intressanta kulturminnet skulle kräva nedtagning av valvet, ombyggnad av norra sidoväggen och därefter ny valvslagning. Därmed fick saken bero. Den gamla brytestugan, med anor från 1800-talets början, utgör dock även under nuvarande omständigheter ett historiskt intressant inslag i Klåveröds gamla bymiljö.

Litet historik

Linnet är en ettårig ört, som i grentopparna bär himmelsblå blommor med fem kronblad. Vid mognaden utbildas rundade kapselfrukter med bruna frön. Som textilmaterial framställs det ur den drygt halvmeterhöga stjälkens

Systrarna Louise och Therese Lindberg, 11 och 9 år från Värmö, fröspade hemodlat lin med schwung när den gamla brydestuan i Klåveröd återinvigdes den 16 maj 1993.

långsträckta bastceller. Lin odlades i Medelhavsområdet redan under forntiden. Då det snabbt förintas i jord, är det däremot osäkert när det nådde hit upp till Norden. Tack vare konserverande påverkan från metallen i kvinnodräktens spännbucklor har det dock kunnat spåras arkeologiskt i fynd från vikingatiden. Snärjväv på linnebotten förekommer sen redan i bonaderna från Överhogdal (ca 1100), och linnevävnad påträffar man snart även i förnäma begravningar ovan jord, så t ex i ärkebiskoparna Absalons (d. 1201) och Andreas Sunnessons (d. 1228) skrudar. I vårt gamla Skåneland kallades linet för hör, och av denna vara betalade man ännu på 1500-talet tionde till prästen i några av Lundastiftets socknar. På 1730-talet inledde svenska staten en linodlingskampanj. Fram till laga skiftet på 1800-talet odlades dock växten ute i byarna främst på det lilla markstycke, toften, som från husen räknat vette utåt vången.

Beredningen

När plantorna mognat, var det tid att i torrt väder rycka upp dem med roten, bunta ihop dem i limmar och hänga dem till torkning. Sen löstes banden och i lagom stora viskor drogs fröhusen av på en reba. Därefter buntades stjälkarna åter ihop och lades till rötning, först i vatten och därefter på en avbetad gräsmark eller stubbåker. Vid denna jäsningsprocess löstes växtlimmet mellan basttrådarna upp.

Norra Hultseröd

Sen lades linet till torkning, på gårdsgården eller upphängt på hässja.

Ännu på 1700-talet sluttorkade man linet hemma i huset, alternativt i en öppen grop eller i en särskild byggnad av trä. På grund av brandfaran började däremot bönderna vid 1800-talets början gå samman för att ett stycke från själva byn bygga en gemensam anläggning i sten med två rum. Det inre, bastuan, förseddes med stenvälv, och de framskjutande sidoväggarna bildade brydestuan, med torveller stråtak och gavelvägg i trä. Oftast fick dock ett av rummen ge namn åt hela anläggningen. Så hette det t ex Lilla Röga bastua på Mölleröka i Ask, men Brytestuga i Röstånga. Bastuan uppe i Härsnäs låg väster om vägen, på Karl Johnssons, och liksom i de andra fallen var där en jordbit till, en allmänning.

Sedan linet fått vindtorka, lades det upp på långa stänger inne i brytestugans bastudel. Från små öppningar nere i den försiktigt eldade pugen steg varmluften upp genom materialet, och vidare ut genom ett rökhål i bastuans borte ända. Materialet blev nu knastrande torrt och kunde bearbetas vidare i en linbråka. Detta var en långsmal låda, på längden bildad av tre parallella, vassa träskenor. Lådan hade ett lock, i ena ändan angjort vid lådan med en vridtapp, i den andra försedd med ett handtag. Även locket hade träskenor, noga inpassade mot lådans. Linstjälkarna lades tvärs över lå-

Start på renoveringen i N Hultseröd. Stenhuggarmästare John Roth från Härsnäs inspekterar sidoväggarna i "brytrummet". Foto: Bert Hagström

Linbråkning vid brytestugan i Anderstorp. Från vänster ses Lydia Magnusson, Olof Olsson (Janne Ols' far), Olander Troedsson, Ivar Magnusson, Albin Troedsson, Sigvard Nord (tjänade hos O. Troedsson), Gärda Troedsson och Emanuel Magnusson. Efter foto från förra sekelskiftet.

dan, varefter locket med upprepade rörelser fälldes ner, varvid stjälkarnas vedartade delar bröts av i småbitar, s. k. skävor. Som illustration till detta moment återges här fotot från ett s.k. brydegille uppe i Anderstorps by, enligt uppgift taget något av de första åren på 1900-talet.

Brydegille

Den ovannämnda sluttorkningen och linbråkningen skedde på senhösten, gård för gård. Själva arbetsinsatsen svarade dock hela byn gemensamt för, vid s k brydegillen. Eldningen sköttes helst av "en gammal säker kvinniga", medan männen grovbröt och kvinnorna finbröt linet. Arbetet påbörjades så fort man fick dagsljus. Under dagen var kosten mest torr mat, som gårdsfolket bar ut till bastuan, t ex tjocka brödsvisor med en håla för smör i mitten. Det kunde dock även vankas pölsa, ål, ost och hemmabryggt kraftig öl, samt någon sup. Efter arbetet samlades man till gille hemma hos den bonde, som byfolket för tillfället bistått. Då kunde det serveras t ex lammfrikasé eller bruna bönor, och risenagröd till efterrätt. Efter en tre, fyra

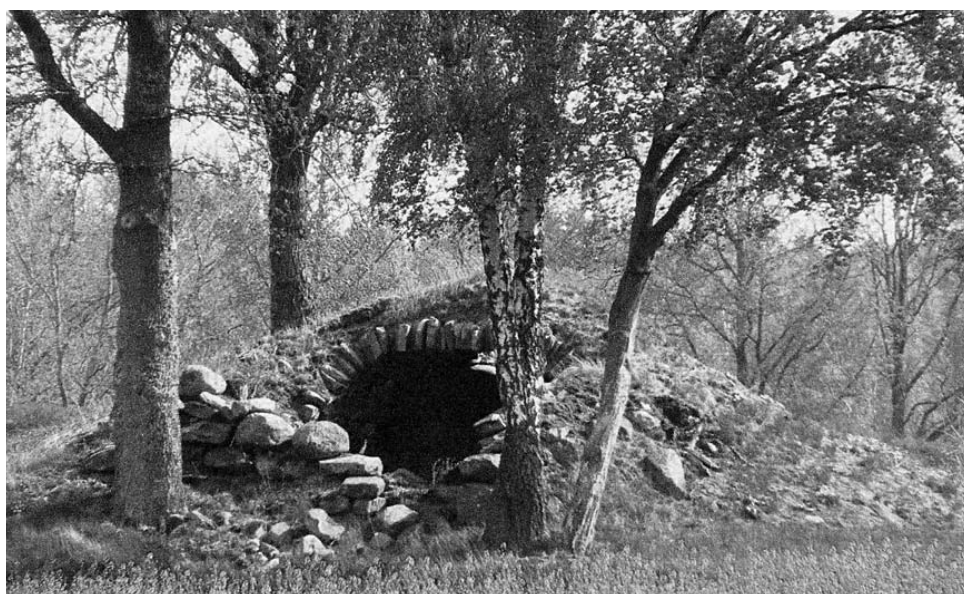
dagar var det nästa gårds tur att få sitt lin bråkat och hålla gille. Här må nämnas att man förutom brydegille även kunde ha klinegille, kardegille, ystagille, och köregille. För nöjet att få dansa kunde ungdomarna själva ta initiativet och improvisera ett eget gille, t ex för att hålla pigorna sällskap vid malttorkningen. De flesta gillena torde härröra från behovet av arbetskraft. Det var naturhushållningens betalningsform, men säkert även en manifestation av inbördes hjälpsamhet och gemenskap.

Sen gällde det att befria det sålunda bearbetade materiel från stjälkdelarna. Detta ytterst dammiga

arbete utfördes vanligen av pigorna hemma på logen, under stoj och glam. Man lade en lagom mängd av det brutna linet över kanten på en vertikal bräda, och med ett skäkteträ slog man därefter av skävorna på skrå. Slutligen vidtog häcklingen över stålpiggar, varefter den långfibriga locken var klar för blekning, spinning och vävning. Restmaterial var skäftefall och blånor.

Oregårdens bastua

Strax nedom Röstångas sockengräns ligger hemmanet Billinge nr 15:2, Oregården. Ute från väg 13 ser man fortfarande stenvälvat till

Av Oregårdens bastua återstår ännu delar av det mäktiga gråstensvalvet. Linberedningen var så omfattande, att man förutom till husbehovet kunde spinna och väva även till avsalu. Foto Carl Risberg 2013.

gårdens gamla bastua. Det berättas att rallarna vid järnvägsbygget Röstånga-Eslöv 1897-98 under en period hade sitt tillhåll här. Ännu vid 1800-talets mitt skulle däremot odling av lin och beredning fram till den färdiga vävnaden komma att utföras i nästan varje gård i trakten. Mor Helena på Oregården var en driftig kvinna. När pigorna vid notiden på kvällen satt undan sina spinnrockar skall hon ha sagt: Ja, så kommer vi igen i maren på samma tid och samma plats och börjar där vi slutat idag! Varje morgon klockan fem vankades där kaffe och siktebröd. En kvinna, född 1838, berättade att man i hennes ungdom även vävde till avsalu, för att få en extra slant till hushållet. Via en övernattnings på någon loge kunde man gå ända till Malmö för att sälja sina tygräckor på torget. När en mora från vår bygd stått där en hel dag utan att få något sålt, skall hon ha fallit i gråt. En person rådde henne då att gå till "Helige Bager" på Östergatan. Han skall ha köpt hela lagret, och därtill gett henne mat och husrum för natten! Här har vi ett exempel på den "hemindustri", som redan på 1700-talet hade börjat blomstra i vår bygd, när knallar från gårdfarihandelns Västergötland kom hit ner och, jämte ylleveror, köpte upp t ex lärft och blångarnsväv. Med bomull och stordrift skulle emellertid en helt ny form av industrialism komma att göra sig gällande fram mot 1870-talet, på orter som t ex Borås.

Ett problem i sammanhanget är den byggnad invid Nedangården, som Per Gummeson brukade måla av under benämningen "brydestua". För brandriskens skull fanns sedan 1700-talet en sträng förordning om sådana anläggningars försvarliga avstånd från övrig bebyggelse. När Nedangårdens åbyggnader beskrivs 1832 nämns, förutom fyra större gårdslängor och ett mindre utbygge, endast "ett särskilt bryggghus" och "en hvälfd källare invid gården". Måhända får man tänka sig att det gamla bondehushällets lin, efter torkning på annat håll, under någon period blivit bråkat i ett av dessa gårds hus.

Georg Welin

Litteratur:

Bebyggelse och näringsliv i Röstångatrakten, S. Godlund, Röstångabygden 1947.

Fornlämningsregistret.

Kring vävstolar och kvinnoflit, E. Holmqvist, Onsjöbygden 1975.

Levande textil, Svenska Turistföreningens Årsbok 1988.

Skånska årsfester, Skånes Hembygdsförbunds årsbok 1973.